

OSVRTI, PRIKAZI I RECENZIJE

POLAZIŠTE ZA DALJA ISTRAŽIVANJA DRUŠTVENOG PREOBRAŽAJA BIH U PRVOJ DECENIJI POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA

Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945.—1953.* Sarajevo, 1911. str. 431

U ediciji *Historijske monografije* Institut za istoriju, Sarajevo je pod rednim brojem 6 objavio knjigu dr. Vere Katz, koja se odnosi na veoma značajan period naše prošlosti, a koja je relativno slabo istraživana. Knjiga *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945.—1953.* je, ustvari, priređena doktorska disertacija, koju je autorica odbranila na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, u aprilu 2006. godine. Disertacija, koja je temelj ove knjige, je urađena nakon detaljnog istraživanja arhivskih izvora, objavljenih i još više neobjavljenih koji su naši historičari nedovoljno istraživali.

U pet poglavlja opisani su mjesto i uloga Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji, procesi i strukturalne transformacije narodne vlasti u Bosni i Hercegovini, uspostavljanje državnog monopola u privredi, privredni plan (1947. – 1952.) i putevi tranzicije iz državnog u samoupravni socijalizam.

U Uvodu je Vera Katz dala pregled i karakter dosadašnjih historiografskih istraživanja i radova koji se odnose na navedeni period u socijalističkoj Jugoslaviji i posebno u Bosni i Hercegovini. U historiografskoj literaturi je uobičajeno da se period nakon Drugog svjetskog rata naziva posli-

jeratni ili poratni period, a podrazumijeva se da vremenski obuhvata razdoblje od 1945. do 1990. godine. Međutim, kako u navedenom vremenskom razdoblju ima dosta "podrazdoblja" koje karakteriziraju sasvim različiti društveno-ekonomski uvjeti, autorica se u svom istraživanju zadržala na prvoj deceniji poratnog razdoblja, jer je to vrijeme "... u kojem su se ostvarili strateški i taktički ciljevi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Naime, KPJ je kao glavni ideološki akter polazila od političkog uvjerenje da se ukupni društveni i ekonomski život jugoslavenske zajednice mora oblikovati prema socijalističkom modelu organizacije društva." (15)

U prvom poglavlju koje se odnosi na *mjesto i ulogu Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, kad govori o geopolitičkom kontekstu, prirodnim resursima i historijskom/povijesnom naslijeđu, autorica naglašava da je zainteresiranost za bosanskohercegovačke zemlje proizlazila iz njihovog geopolitičkog položaja. U svakom vremenskom periodu Bosna i Hercegovina je susjedima bila nanovo zanimljiva u raspodjeli interesa na Balkanu.

Nakon kratkog pregleda društveno-ekonomskih dostignuća bosanskohercegovačkog društva (geopolitički kontekst, prirodni resursi, historijsko/povijesno naslijeđe, demografske slike i osnovna struktura stanovništva), prezentiranih činjenica iz arhivskih dokumenta i pokazatelja u brojnim tabelama, Vera Katz konstatira da je bosanskohercegovačko društvo 1945. godinu dočekalo kao veoma nerazvijeno u svim dijelovima. Njegova su prirodna bogatstva bila evidentna, ali s nerazvijenim proizvodnim kapacitetima i bez tradicije industrijskog društva, u vremenu od 1945. do 1953. godine, ostalo je i dalje pretežno ruralna sredina s koncentracijom malobrojnog radništva u gradovima koji su ostvarivali sve veći industrijski razvitak. (76-77)

Bosna i Hercegovina kao federalna jedinica FNRJ, u periodu od 1945. do 1953.

godine, prošla je, kao uostalom i druge federalne jedinice nove države, kroz nekoliko faza, od privremenog ustavnog uređenja do Ustava, 1946., te ustavnih zakona 1953. godine. Svaka od ovih faza detaljno je opisana u drugom poglavlju pod naslovom *Narodna vlast i proces strukturalne transformacije u Bosni i Hercegovini*. U poglavlju su još objašnjeni administrativno-teritorijalna podjela i daljnja organizacija vlasti u Bosni i Hercegovini te smjena društvenih elita na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni. "U transformaciji vlasti, partijsko članstvo je bilo vodeća i upravljačka snaga u poslijeratnim procesima, a svoju ulogu ostvarivalo je na osnovu pobjede u ratu, na čemu je temeljilo svoju legitimnost. (...) Na putu stvaranja novog socijalističkog društva beskompromisno su se obračunavali sa svima koji nisu bili za njih. Prema vlastitim načelima, ostvarili su društveno-ekonomski sustav koji je u periodu 1945.-1953. imao izrazito prijelazno obilježje u odnosu na period do Drugog svjetskog rata." (196)

Uspostavljanje državnog monopola nad gospodarstvom je treće poglavlje, u kojem su obrađene sljedeće teme: stvaranje državne svojine, osnovne karakteristike gospodarstva u prijelaznom periodu i siromaštvo kao odrednica gospodarskog razvoja. Komunistička partija je, u nastojanju da ostvari cjelokupnu društvenu moć, nastojala osigurati političku podršku širih slojeva stanovništva i osvojiti državno-svojinski monopol nad sredstvima za proizvodnju. Autorica detaljno analizira sve ove postupke, pa na kraju ističe da su komunisti stvorili takav državno-vlasnički monopol da je bilo nemoguće razdvojiti društveno-ekonomski od političkog sistema. Već do kraja 1945. godine, svi važniji proizvodni kapaciteti su prešli u državnu svojinu.

U ovom su poglavlju analizirane i osnovne karakteristike razvijenosti privrede u prvim poratnim godinama, opisano ogromno siromaštvo većeg dijela bosanskohercegovačkog stanovništva koje su "narodne

vlasti” nastojale objasniti privremenim poteškoćama, nakon kojih će doći vrijeme blagostanja za sve.

Privredni plan i kapitalna izgradnja po modelu “socijalističke industrijalizacije” (1947. – 1952.) – četvrto je i najobimnije poglavlje u ovoj monografiji. U poglavlju su brojne tabele koje pojašnjavaju i dopunjuju tekstu- alno izlaganje teme. One će sigurno biti refe- ralna literatura studentima prilikom sprema- nja ispita ili pisanja diplomskih radnji. Nakon što je objasnila ciljeve privrednog plana kao instrumenta promjene privredne strukture zemlje, te mjesto Bosne i Hercegovine u Petogodišnjem planu FNRJ, dat je detaljan pregled razvitka “narodne privrede” prema Petogodišnjem planu NR Bosne i Hercego- vine (1947. – 1952.) i jačanje mobilizacijskih funkcija društveno-ekonomskog sistema početkom 50-tih godina.

U posljednjem, petom poglavlju objaš- njeni su *putevi tranzicije iz državnog u samo- upravni socijalizam*. Na početku autorica navodi kako su se u razdoblju od stupanja na snagu Ustava FNRJ, 1946. godine, do donošenja Ustavnog zakona o političkom i društvenom uređenju FNRJ, 1953. godine, ostvarile značajne promjene u jugoslaven- skom /bosanskohercegovačkom društvu.

Na kraju, zaključuje da su svi elementi planskog socijalističkog gospodarstva (ras- podjela akumulacije, državno utvrđivanje cijena, prelijevanje dohotka putem plana, a ne tržišta, ovisnost bankovnog i financijskog sistema od države itd.) učinili da je “...njen kolektivistički karakter orijentiran prema općem interesu, a ne individualnom, čime se ograničava produktivno korištenje ljudskih potencijala, individualne inicijative i poduzi- mljivosti. Da bi se donekle ublažila kolekti- vistička orijentacija, Partija je uvela radničke savjete u gospodarska poduzeća, poduzela izvjesne mjere “modernizacije”, ali su one bile ograničenog karaktera jer su sprovedene u etatističkom konceptu društvenih odnosa, u trojstvu Partije, države i gospodarstva, koje je i dalje ostajalo veoma jako.” (398)

Dr Vera Katz, autorica ove značajne i obimne monografije u Uvodu ističe kako je tema o društveno-ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine veoma obimna i kako je teško da se sve opiše u jednoj knjizi. Na ovo bih mogla dodati da je i u jednom prikazu zaista teško samo nabrojati sve teme kojih se autorica dotakla i o kojima je pisala. Jedno je sigurno—monografija će biti polazna litera- tura za sva dalja istraživanja ovog veoma zna- čajnog razdoblja naše historije.

Na kraju, još navodimo da monogra- fija sadrži sve elemente jednog historiograf- skog djela: zaključak, sumary, popis korište- nih izvora i literature, popis kratica, indeks osobnih imena, indeks geografskih pojmova i bilješku o autorici.

Mina Kujović

JEDINSTVENO ŠTIVO IZ OPĆE KULTURE I DUHOVNOSTI BOŠNJAČKOG NARODA

Mevlida Serdarević, Ajnija Omanić, Bošnjačka kultura ponašanja, Art 7, Sarajevo 2009.

Knjiga “Bošnjačka kultura ponašanja” rezul- tat je dugogodišnjeg rada, ali i životnog isku- stva dvije njene autorice – Mevlide Serdare- vić i Ajnije Omanić, po obrazovanju, pa i radnom usmjerenju, dvije potpuno različite individualnosti, ali po interesovanju i osje- ćanju za bošnjačku kulturu, duhovnost i tra- diciju, dvije potpuno bliske i senzibilitetom slične osobe – koje su samo zahvaljujući toj zajedničkoj crti i interesovanju i mogle, kao autorski dvojac, prirediti ovakvu jednu kori- snu i zanimljivu publikaciju, kao jedinstveno štivo iz oblasti kulture i duhovnosti Bošnjaka u najširem smislu te riječi.

Knjiga **Bošnjačka kultura ponašanja** je obima 375 stranica teksta, koji je složen u više poglavlja i podnaslova – manjih cje- lina, od kojih svaka za sebe može funkcionisati samostalno (kao samostalan prilog), ali se sve zajedno izvanredno nadovezuju i funkci- onišu kao jedinstveno i precizno određenje njenog tematskog okvira. Iz samih naslova

pojedinih poglavlja (*Tradicionalna kultura stanovanja, Ulazak u kuću, Stanovanje, Brak, Rođenje djeteta, Roditelji, djeca i porodica, Lična higijena, Narodna medicina, Smrt, Nišani, Kultura stanovanja, Ponašanje za vrijeme jela i čašćenje, Ženska odjeća, Nakit, Muška odjeća, Komšiluk i gosti, Svakodnevni život, Životno ponašanje, Navike, rad i dobročinstvo, Skupi običaji, Vjera i običaji, Vjera i praznovjerice*) može se zaključiti da se između korica ove knjige mogu naći odgovori na pitanja kulture ponašanja u bošnjačkom nacionalnom korpusu (ili kulturnom krugu) u gotovo svim životnim situacijama – od rođenja do smrti. Skoro da nema ni jedne životne situacije u kojoj se može naći čovjek, a da u ovoj knjizi nije makar spomenuta, naravno, sa diskretnom preporukom poželjnog ponašanja. Ta sveobuhvatnost, na neki način ovoj knjizi daje obilježje koje se može definisati kao neki bošnjački bonton.

Kako je napisao prof. dr. Enver Imamović, jedan od recenzenata knjige, ovo je prvi pokušaj da se na ovaj način i na jednom mjestu, obradi ukupan život Bošnjaka: od običaja, vjerovanja, pjesme, igre, jela, pića, ženidbe, udaje, džemata, džamije, mezaristana itd. Riječ je o jednom višedimenzionalnom štivu koje nije samo etnologija i etnografija, nije samo faktografski opis običaja i navika muslimana Bošnjaka, nije katalog nekih lijepih ljudskih manira, nije samo etička i moralna slika (ili dimenzija) jednog naroda – već je sve to pomalo od svega – složeno u jednu, stručnim i naučnim argumentima potkrijepljenu funkcionalnu cjelinu. Ovo je, zapravo, jedno fino tkanje, možda jedan lijep vez ili derdan koji su mogle posložiti samo ženske ruke. U stilskom pogledu, nije ovo samo suhoparno naučno izlaganje, namijenjeno struci i stručnjacima, već zanimljivo kazivanje, zasnovao, naravno, na naučnoj metodologiji, izvorima i podlozi, ali izloženo tako da prijanja za dušu čitalaca svih uzrasta, prvenstveno u bošnjačkom duhovnom i kulturnom krugu – i onih starijih koji se samo kroz maglu prisjećaju mnogih detalja iz svog djetinjstva – i onih mlađih, koji

zahvaćeni svim onim što danas imenujemo kao globalizacioni proces, gotovo i ne razumiju o čemu se tu zapravo radi... Mnogo toga u ovoj knjizi otrgnuto je od zaborava. Upravo zato ovo štivo treba koristiti u edukativne svrhe. Ovi tekstovi i prilozi pisani su tako da se mogu lahko prirediti i prezentirati u svim medijima i savremenim tehnikama, kako za širu, tako i za ciljanu publiku. Naravno, ako se za to ima volje...

Posebnu vrijednost ove knjige predstavljaju odabrane ilustracije glavnih duhovnih ishodišta ili temelja na kojima počiva ili iz kojih proističe ta specifična bošnjačka kultura ponašanja. Naime, autorice su se potrudile da većinu svojih obrazloženja ili navoda, odnosno tekstova, pored izvora iz relevantne literature ili iz vlastitog iskustva, snažno potkrijepe i ne samo potkrijepe, već da ih i uljepšaju najfinijim ilustracijama koje se mogu naći u našem narodu i koje, zapravo, predstavljaju temelj bošnjačke duhovnosti. To je, prije svega, Kur'an i Kur'ansko učenje, te usmena narodna mudrost (poezija, proza, narodne izreke, vjerovanja itd). Na prvo mjesto, svakako, treba staviti citate iz Kur'ana, kojima su autorice na najbolji način istakle tu islamsku duhovnu vertikalu u kulturnom biću Bošnjaka i srčiku njihovog narodnog i nacionalnog identiteta. Tako, naprimjer, kao moto poglavlja o odnosima u porodici, navodi se sljedeće aje iz Kur'ana: *Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim. Meni će se svi vratiti.* (Kur'an, XXXI, 14). Govoreći o svakodnevnom ponašanju i odnosima među ljudima, prije početka tog poglavlja, autorice navode sljedeće uzvišene riječi iz Kur'ana: *Zar ne vidiš kako Allah navodi primjer – lijepa riječ kao lijepo drvo: korijen mu je čvrsto u zemlji, a grane prema nebu; a ono plod svoj daje u svako doba koje Gospodar odredi, a Allah ljudima navodi primjere da bi pouku primili: A ružna riječ je kao ružno drvo, iščupanom drvetu s površine nema opstanka* (Kur'an XIV, 24, 25, 26). Govoreći o sva-

kodnevnom ponašanju i odnosima među ljudima, autorice su navele sljedeća dva ajeta: *I siročadi imanja njihova uručite, hrđavo za dobro ne podmećite i imetke njihove sa imcima vašim ne trošite—to bi zaista bio veliki grijeh.* (Kur'an IV, 2); *Ne hodi po zemlji nadmeno, jer zemlju ne možeš probiti ni brda u visinu dostići...* (Kur'an XVII, 37).

Pored citata iz Kur'ana, kada je riječ o toj duhovnoj podlozi, na drugom mjestu su brojni citati iz naše duhovne riznice: poezija (sevdalinka i epska pjesma), narodne izreke i sentence, narodne mudrosti i vjerovanja. Knjiga nudi pravo malo bogatstvo iz te neiscrpne narodne sehare. Za ilustraciju navodimo samo po jedan primjer epskog i jedan primjer lirskog stiha. Prvo epski:

*...starac znade i turske delije
Sa Kladuše Hrnjica Mujaga
I brata mu Gojeni Halile
Bajraktara Tanković Osmana
Krvopiju Blažević Omera
Od Novoga Novljanin Aliju
Silnog bega Ličkog Mistajbega
Od Udbine Dedu Čevjanagu
I kopile Kunu Hasanagu
Nakomicu Kovačević Hamu
Od Orašja Budalinu Talu
Mnoge druge tko bi popamtio..*

Jedan primjer za lirsku narodnu pjesmu:

*Na Obhođi prema Bakijama
Moba žanje aga Fazlagića:
sto momka, trista djevojaka
i pedeset djece vodonoša
i pred njima Fata Fazlagića,
sama žanje, sama snoplje veže,
sama pjeva, sama priprijeva:
Moščanice, vodo plemenita,
usput ti je selam ćeš mi dragom...*

Mnogi opisi običaja, navika i pravila ponašanja protkani su ili bolje reći potkrijepljeni narodnim izrekama, poslovicama i sentencama, tako da ovo štivo ima izvanrednu prohodnost za čitaoca i odiše patinom starine i iskonske mudrosti. Za ilustraciju, navodimo samo nekoliko primjera: *Komšija je bliži od rodbine; Lijepo je kad za djevojkom i pas*

zalaje; Djevojka je i caru prilika; Ponudi i posljednji zalogaj, samo da se sačuva obraz; Daj prosjaku jer je njegova nafaka u tvom maluu; Rad je spram ibadeta; Laž i ogovaranje spadaju u najteže grijehe; Sadaka ga sačuvala; Nije pristojno pretjerivati u darivanju...

Osim podsjećanja na bošnjačku kulturu i tradiciju (koja, nažalost u mnogim svojim segmentima nestaje), knjiga ima, prije svega, edukativnu funkciju – da nas pouči, uputi, usmjeri na čestito ponašanje, na tradicionalne standarde morala i etike, na ono što je pravilno, lijepo, što je u duhu narodne tradicije itd. Autorice su se, bez sumnje, trudile da ovom knjigom postignu i te ciljeve. Ali su, pri tome, izbjegle suhoparno dociravanje i dosadnu didaktiku, već su se, uglavnom, služile onim blagim upućujućim frazama iz našeg narodnog vokabulara i konverzacije, koje nas podsjećaj na blage prijekore ili upute naših najbližih – majki, nena, tetaka. Kad žele da upute ili pouče, one nikad ne govore: ne smiješ, ne možeš, ne treba, kažnjivo je, već: *lijepo je kad se uradi to i to; Nije red...; Nije pristojno...; Zaboravlja se to i to...; Ovaj običaj treba njegovati; Osjećaj za mjeru igra veliku ulogu* itd; To je još jedna dopadljiva stilska karakteristika ovoga štiva, koje nas poučava i usmjerava, ali istovremeno odiše i blagošću i neposrednošću kazivanja.

Umjesto zaključka, rekao bih da je ova knjiga, iako metodološki postavljena na stručnim i naučnim standardima, po svojoj strukturi, koncepciji, stilu i jeziku, namijenjena širokom krugu čitalaca iz svih društvenih slojeva i svih uzrasta. Kako na jednom mjestu sadrži sve ono što bi trebalo da znamo i što bi trebalo, kao pripadnici bošnjačkog duhovnog kruga da primjenjujemo u svom životu, trebalo bi da nađe mjesta u svakoj bošnjačkoj kući, u svakoj bošnjačkoj porodici – kako radi podsjećanja, tako i radi primjene i po mogućnosti promjene nekih naših ponašanja, bez obzira što je mnoge običaje, navike, pa i način odijevanja, stanovanja i življenja vrijeme davno pregazilo. Ova knjiga nas upućuje da se danas ponašamo

i međusobno komuniciramo i ophodimo naspram i u duhu te tradicije, čije ishodište, kako je ovdje snažno podvučeno, nalazimo u islamskom učenju i usmenom narodnom stvaralaštvu.

Dr. sc. Omer Hamzić

KNJIŽEVNO I DOKUMENTARNO, DOKUMENTARNO I KNJIŽEVNO

Jusuf Trbić, *Legenda o bijeloj džamiji*. Roman u 30 zapisa. Bošnjačka zajednica kulture Preporod Sarajevo, Bijeljina – Janja. 2011.

Jusuf Trbić, prozaist, pjesnik, novinar, publicist, nestišljivi i ostrašćeni borac za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Za naše prilike, napisao je neobičnu knjigu proze – *Legenda o Bijeloj džamiji* – ili: roman u 30 zapisa. To je poetički, sadržajno i kompoziciono vrlo zanimljiv tekst koji nas podsjeća na *Majstore mraka*, Trbićeve dvije knjige *dokumentarne proze*, a uz sve potiče na razmišljanje o prošlom i budućem. Jer, bošnjačko stradanje na njihovom tlu, beskrajno je more zla i njihove životne muke radi pukog opstanka.

Riječ je o tekstu koji je ispleten od stvarnosti i sna, dokumentarnog i književnog, faktičkog i umjetničkog, stvarnog i snovitog. Tako će se čitatelj naći ispred priče u kojoj ne zna mnogo o stanju stvari i pojedinostima, pa će mu dokumentarno izgledati kao književno i obrnuto, književno kao dokumentarno. Ta vrsta upređanja dokumentarnog i književnog je poetski energična opcija dolaska i do umjetničkog rezultata. Trbićev postupak nije nov, ali je dobro i smišljeno izveden na razini općenito naše i konkretno bijeljinske stvarnosti.

Naime, Trbić ima u vidu kako smo imali državu, zavičaj, rodni grad, zgrade, ulice, domove, bogomolje, a sada ih nemamo. Da li smo ih imali, uopće?! Kako smo ih imali, kad ih sada ne možemo ni u trgovima naći osim kao puku želju, utopiju? Dakle, Trbićeva zamisao je inventivna i darovita, ustvari, bremenita našom stvarnošću i njegova priča je

zato evidentan iskaz koji otvara i proširuje naše vidike.

U žargonu Zuke Džumhura, rahmetli, Trbićev roman mogao bi biti *nekrolog jednoj čaršiji*. Ali i nekrolog vremenu i nevremenu, koje je protutnjalo iznad tužnih ljudi koji su ostali bez ičega, koji više ne prepoznaju okruženje, koji su izgubili kontinuitet svog identiteta i za kojim sada tragaju kao za svojom suštinom, bićem i duhom i sami se osjećaju kao duhovi. Ta vrsta *vertiga*, ili vrtoglavice – najčešća je u bošnjačkoj optici i recepciji i zbog nje, s protokom vremena, bezglavo raste napetost.

Sama forma koju u fragmentima Trbić nominira kao: *zapis*, ustvari podcrtava dokumentarnost teksta i činjeničnost njegovog polazišta i autorske zamisli. Dakle, to je dominantno, a uvjetno kazano, poigravanje s dokumentarnošću. Belkasim Abdulah /autor/ knjigu sklapa od pisama i zapisa Ahmeda Derviša, koji je krenuo u potragu od procjene o stanju osmanske kulturne ostavštine općenito, do Bijeljine i njezine *Atik* ili *Bijele džamije* za koju falsifikatori povijesti iz Srbije tvrde kako nije ni postojala, odnosno, kako je bilo džamija, ali su one porušene u ratovima i pohodima, u borbama protiv Turaka – što nije netačno, ali je neljudski cinično, jer ne pišu o tome koliko su džamija porušili u ratu 1992. – 1995. Etc.

Dakako, Belkasim Abdulah kao i Ahmed Derviš znaju da je bilo puno više toga osim pomenute džamije, ali da ni toga sada nema. Priče o tim objektima i cjelovitoj osmanskoj kulturi postaju legende. Tako nastaje i *Legenda o Bijeloj džamiji* i *potrazi za njom* kroz Trbićevu knjigu. Tako *legenda* definitivno postaje stvarnost jedne kulture, vjere i naroda.

Autor uspostavlja ne samo vremensku i prostornu vezu, već i odslikava odnos prema jednoj kulturi koja u temelju ima ideju rušenja i laži. Ono što su porušili, zapravo nije ni postojalo! Tako ukidaju i razloge svake svoje odgovornosti i prisvajaju tuđu imo-

vinu. Pišu svoju jednu historiju u kojoj nema ništa i nikoga osim njih i njihove laži. Brišu svako svjedočenje o svom kukavnom postojanju, koje mogu posvjedočiti drugi i drugačiji osobnim doživljajem.

Ali, Ahmed Derviš kreće u potragu za dokumentima i kao prvo izlistava enciklopedije da nađe tragove i spušta se na povijesnu matricu velikog života na kojoj vidimo kako je Bijeljina općina koja se može izmjeriti na 734 km kvadratna, sa 105.000 stanovnika do 1992. /a nakon rata taj broj narasta na 150.000!/, Bijeljina se prvi put u povijesti spominje 1446. U osmanskim vremenima Bijeljina je sjedište *kadiluka*. Posebno je važna jer je jedna od krajnjih tačaka Osmanskog carstva i bosanskog ejaleta – na Savi. Austrijanci nasrću i posjeduju mjesto od 1716. do 1739....

Sulejman Veličanstveni podiže upravo naslovljenu džamiju 1566., uz koju u gradu postoje još četiri džamije. Ako je riječ o sakralnim objektima, tu je i manastir *Tavna*, koji je postojao i u osmansko doba. Dakako, postoje i ostaci katoličkog samostana, u blizini grada. Etc, etc. Ali piše i: *Do konačnog oslobođenja u građanskom ratu 1992. – 1995. godine, u gradu su postojale i tri džamije, građene krajem 19. i početkom 20. veka. Njih su srušili Bošnjaci kad su odlazili iz grada, da bi se nastanili na teritoriji svoje muslimansko-hrvatske federacije*. Etc.

Tako ovaj tekst, djelomično, funkcioniра i kao stvarna i kao fingirana i fiktivna povijest grada Bijeljina sa geografskim i klimatskim pojedinostima, antropološkim i arheološkim podacima, ali i kao: *Srpski grad u podnožju Majevica na severoistoku Zapadne Srbije... u iskonski srpskom kraju... u kojem je živio isključivo srpski živalj... Sedište ravnice Semberije... Najstariji pronađeni tragovi života su iz mlađeg kamenog doba ili 5 do 3000 godina prije Krista*, itd.

U Dnevniku sultana Sulejmana Veličanstvenog, Ahmed Derviš nalazi podatke o nje-

govom doživljaju Semberije, Bijeljine, Beograda, Mađarske, rijeka i ravnice... uzbuđuje ga osjećanje njegovog života i uloge, prisjeća se svoje majke i sna o *bijeloj džamiji* koju treba *baš ovdje podići*... Putopisac Evlija Čelebija svojim putopisom svjedoči o Bijeljini i *Bijeloj džamiji*... Svjedoči i čuveni Bijeljinac Mustafa H. Grabčanović... SANU Beograd, *Odelenje za istoriju*, odgovara na *upit* Ahmeda Derviša... Pismo Ali-paše Fidahića iz Trapezunta, na obali Crnog mora /iz Anadolije/ upućeno sinu Jusuf-begu u Bijeljini 1838. godine... Sjećanje imama Salih-halife, *Anali Atlik /Bijele/ džamije*, Bijeljina 1764. godine iz Arhiva *Bošnjačkog instituta Sarajevo*... Tu je i *Pjesma o obnovi Bijele džamije* u Bijeljini /autor – nepoznat/... Saopćenje *Zavoda za zaštitu kulturnog nasljeđa* Banja Luka... Pismo *Avdi-bega Salihbegovića*, posljednjeg osmanlijskog i prvog austrougarskog gradonačelnika Bijeljine, upućeno Hasanbegu Rifatbegoviću u Beč, 21. decembra 1896. godine /dokument iz privatne kolekcije/... *Panonsko more* – izvod iz *Enciklopedije Britanika*... Pismo profesora bijeljinske Gimnazije Adila Tufegdžića sestriću Namiku Ljuboviću, studentu u Sarajevu, o pogibiji Hifzi-bega Đumišića... Pismo Husein-efendije Užičanina upućeno hafizu Ibrahimu u Bijeljini 1887. godine... Pismo Ahmeda Derviša o poplavama u Bijeljini... Pismo hafiza Ibrahima iz Bijeljine upućeno Husein-efendiji Užičaninu u Adpazar, 1889. godine... Odlomci iz knjige *Zapiši to, Kisch* Egona Ervina Kiša, Naklada *Binoza* Zagreb, *Novinarski dom* 1930. godine... Pismo pjesnika Muse Ćazima Ćatića upućeno Rašid-efendiji Pamukoviću, imamu bijeljinske Džamije, 1914. godine... *Propovijed* Zadika Baruha, rabina sinagoge u Bijeljini, 13. decembra, 1939. godine... Pismo Ahmeda Derviša o *Rezoluciji Muslimana grada i kotara Bijeljina iz 1941. godine*... *Tekst* Ali Sejfije Iblizovića /Muhammed Sejfudin, Šejh Sejfija/ kao pogovor njegovoj knjizi poezije */Divvan/* napisanoj u Bijeljini, *Orijentalni institut Sarajevo*... *Izvještaj o poplavama u Bijeljini* u ljeto 1975. godine... Pismo slikara Haima Pinta

iz Meksika advokatu Dinku Altarcu u Bijeljini 23. aprila, 1980. godine... *Izjava o ratnim zločinima u Bijeljini*, data Državnoj komisiji za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, Tuzla, 1993. godine... *Obraćanje bijeljinskog imama Murat-efendije Imamovića Komisiji za zaštitu spomenika kulture BiH*, 11. augusta, 2008. godine... *Izvještaj o poplavama 2010. godine... Esej dr. Svetislava Barasa Bijeljinska džamija u oblacima*, iz knjige *Stvarnost kao iluzija*, Beograd, str. 259-268... *Članak iz New York Times-a o katastrofalnom zemljotresu na Balkanu... Tekst iz časopisa World geographic journal*, London, o ponovnoj pojavi Panonskog mora... *Dopis iz udruženja American Oriental Societi* kojim je prekinuto istraživanje Ahmeda Derviša o bijeljinskoj *Bijeloj džamiji*.

Belkasim Abdulah, alias Jusuf Trbić, doista je inventivno uznastojao i uspio u svojoj namjeri da koristeći povijesne izvore i književni dar ukaže na svekoliko beznade za bilo koju istinu o Bošnjacima i osmanlijskoj ostavštini. Usvojio je i interpretirao masu novih činjenica, pojmova i pojava. To nije samo pojmovno i činjenično, već i leksičko obogaćenje. Na ovaj način našu leksiku doista je obogatio, osvježio i pokrenuo. Njegovo nastojanje, historiografski orijentirano, dominantno je *epistolarno* i tako – književne naravi. Uostalom, njegovi *zapisi* i jesu *epistole*/pisma Ahmeda Derviša. Činjenica je, da će ovakva knjiga trajno obespokojavati lašce i falsifikatore historijskih činjenica, a *Bijelu džamiju* učiniti stvarno legendarnom. *Bijela džamija* poprima *fatumski* smisao /ili smisao bošnjačkog usuda – sudbine/ i postaje simbolička slika o jednom narodu koji na jednak način kao i njegova *džamija nestaje* – što vidimo u odricanju genocida, u otežavanju povratka izbjeglih i prognanih, u sprječavanju da Bosna i Hercegovina postane funkcionalnom državom. Bošnjaci gube svoju domovinu zbog zločinačkih zamisli i poduhvata svojih susjeda, kojima ide naruku neza interesiranost ili čak otvorena i neskrivena pristrasnost i podrška brojnih članica *Među-*

narodne zajednice.

Posebno je otužan podatak u ovoj knjizi o držanju *Američkog orijentalnog društva* koje obustavlja istraživanje Ahmeda Derviša i tako i samo negira povijesne izvore podataka na istoj osnovi kao i SANU, kao da uopće ne želi saznati istinu pridružuje se mišljenju lažaca i odobrava višestoljetne postupke i zločine zlikovaca. Tako i *Legendu o Bijeloj džamiji* predstavlja tek kao opsesivnu misao Ahmeda Derviša i opsesiju Bošnjaka o njihovoj zemlji, vjeri i bogomolji.

Atif Kujundžić

VIŠE OD BIOGRAFIJE

Dino Čolić, "Moje dvije domovine", DOO "Grin", Gračanica 2011.

Rukopis koji je preda mnogom naslovljen je jednostavnom sintagmom koja u sebi otkriva i temu i ideju autora. Dakle, *Moje dvije domovine*. To je lični konkretni izvještaj ili ispovijest i pogled čovjeka koji je dušom i tijelom ukorijenjen u dva različita lokaliteta, poprilično udaljena, ali u ovom slučaju dva lokaliteta spojena i uvezana autorovom ljubavlju koja se može definisati čak i opsjednutošću ili vezanošću. U svakom slučaju u pitanju je ljubav u najplemenitijem smislu te riječi u kojoj Čolić nalazi svoje utočište. Srce Dine Čolića puno je Bosne i Hercegovine i Francuske, stare i nove domovine (koje je povezao prisvojnim pridjevom određenog vida **moje**).

Za obje domovine Čolić ima poštovanje i dužan im je (bio) vratiti nešto jer su mu obje dobrodovalje.

Dino Čolić je napisao a slikom ovjekovječio jedan dio svoga života koji je doista bio izuzetan i specifičan, neočekivano buran i uspješan. Započelo je sve sportom, rukometom i odlaskom "trbuhom za kruhom" u Francusku. I ovdje se pokazala svekolika veličina sporta koji ne samo da čeliči tijelo i duh, učvršćuje karakter, nego i spaja ljude, regije, države, kontinente, što se potvrdilo i u slučaju Dine Čolića.

Sam autor u formi predgovora objašnjava

čitaocima svrhu svoje knjige: da ostane zapis za neke nove generacije o, prije svega, dva grada – Gračanici i Fleury – les – Aubrais, gradovima djetinjstva, mladosti, započinjanja sportske karijere i punog sazrijevanja kao sportiste, porodičnog čovjeka i dokazanog humaniste. Autorova ambicija nije bila da načini literarno i osobeno umjetničko djelo, već kako kaže na početnim stranicama ispovijesti, kao “neposredan svjedok i učesnik brojnih zbivanja imam dužnost pred historijom da zabilježeno objavim”. Ovaj zapis istovremeno je i dug velikom čovjeku i intelektualcu pokojnom dr Nikoli Kovaču, ambasadoru Bosne i Hercegovine u Francuskoj.

Knjiga Dine Čolića ima četiri dijela:

- Sportska biografija autora do 1992. godine
- Period rata 1992-1995. i aktivnosti oko dostave humanitarne pomoći i pomoći ljudima iz Gračanice i šire
- Period do 2000. i bratimljenje dva grada
- Period od povratka autora u rodni grad i zbivanja u gradu.

Tačno je da je fotografija dominantnija u odnosu na tekst ove knjige, ali to nije neka negativna osobenost knjige. Čak naprotiv. Slike govore više od teksta. Zabilježene sekvence, trenuci iz bogatog autorovog angažmana, ljudi i ambijent – pojedinačno “nose” šaroliku i živu priču svaka za sebe, a sve zajedno čine jedinstven mozaik priča o jednom duboko plemenitom čovjeku i njegovoj borbi da bude od koristi porodici, prijateljima, gradu, domovini i mnogim ljudima dobre volje.

Svaki od navedena četiri dijela knjige daju živu sliku vremena i zbivanja u kojoj je autor glavni akter i svjedok. Prvi period, sportski, karakteriše svaku čaršiju i malu sredinu, kao što je u ovom slučaju Gračanica. Rukometaši i amateri sportisti, zaljubljenici u sport, činili su čuda – provincijski duh i ustaljenu kolotečinu razbijali su svojom srčanošću, entuzijazmom i druženjem, takmičarskim rezultatima

i ličnim usponima i padovima. I sanjali svoje snove o nekim velikim rekordima i podvizima. I Dino Čolić ih je vidio, te svoje snove, u inostranstvu, ovaj put u Francuskoj. Sportski život u Francuskoj bio je vrlo uspješan i plodonosan. To autor jasno ističe, potencira to “kao novo rođenje, jedan novi svijet. Gleđaš **nove** zgrade, **nove** ulice, velike parkove ... Ljepota i čistoća ... Vidio sam civilizaciju, kulturu, poštenje, jednu veliku korektnost”. Da sport ima dimenziju više svjedoče prvi kontakti Gračanlija i Francuza. Za to je zaslužan Dino Čolić. I to preko rukometa! Fotografije iz Francuske i Afrike o sportskim uspjesima Dine Čolića dokaz su uspješnosti i doista zavidne sportske karijere ovog Gračanlije.

Drugi dio rukopisa (naslovljen Vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu) pored autentičnih dokumenata i fotografija otkriva i novu dimenziju ličnosti Dine Čolića – **patriotsku i humanu**. Ove osobine **čovjeka** Dine Čolića prožimaju se kroz konkretne humanitarne aktivnosti, ljude i svjedoke, učesnike i datuma, firme i organizacije ... , te kroz borbu za istinu o Bosni i Hercegovini. Obje ove borbe, a to su zaista bile borbe, maksimalno su angažovale sportistu Dinu Čolića kao i ljude s kojima se susretao i koje je animirao. Organizatorsko umijeće, volja i sportski duh, patriotizam i ljubav prema ljudima – sve to je rezultiralo mnogim podvizima, a za što postoje akteri i svjedoci. Ljudsku i građansku dužnost Dino Čolić i ovaj put praktično je dokazao i provjerio.

Treći dio knjige posvećen je pripremi i bratimljenju dviju općina – Gračanice i Fleury – les – Aubrais, te aktivnostima poslije bratimljenja. Naravno, inicijator i alfa i omega ovog značajnog događaja je opet Dino Čolić. Uz njega su i ovaj put njegovi najbliži ukućani i prijatelji sporta, predstavnici Općine i Evropljani – Francuzi. Kruna sveukupne aktivnosti jeste najveće općinsko priznanje supruzi i Dini – Zlatna plaketa Općine Gračanica, te Medalja za humanost

Savjeta općina i regije Evropa. Sa činom bratimljenja produbljena je saradnja Gračanice sa Evropom.

Četvrti dio knjige – Ponovo u rodnom gradu – potvrda je Čolićeve iskrene veza-nosti za rodni kraj. Vratio se Dino Čolić s porodicom, ali ne miruje. Uključuje se u društveni, sportski i politički život grada. Vratio se sportu, onom istom koji ga je odveo u Evropu, ali sada u drugoj ulozi u klubu. I nastavlja dalju saradnju sa Francu-zima na mnogim poljima – privrednim i poslovnim, sportskim, prosvjetnim i kulturnim, uslužnim ... Jer Dino Čolić je kao mlad čovjek (zahvaljujući sportu) vidio vrijednosti Evrope i evropskog života, te je svoj grad i sugrađane želio ne samo približiti evropskim vrijednostima, nego ih uvesti u evropske integracije. Ideja o evropskom putu Bosne i Hercegovine provodi se tiho i polako, ali sigurno preko lokalnih zajednica, zahvaljujući vrijednim i odanim ljudima kakav je, recimo, Gračanlija i Evropejac Dino Čolić. Zato i nije čudo što je Dino Čolić potpredsjednik Evropskog pokreta u Bosni i Hercegovini a grad Gračanica Evropski grad u Bosni i Hercegovini.

Ovaj rukopis koji će biti pretočen u knjigu jeste jedan prikaz autorovog djelovanja tokom četrdeset i više godina i, kako kaže autor, nije obuhvatio sve aktivnosti, ali je vrlo značajan jer govori o jednom vremenu i **čovjeku u njemu**. Čovjeku koji se u praksi dokazao kao ljudina, prijatelj svih ljudi dobre volje, ambasador Gračanice u Francuskoj, neumorni promotor bosanske kulture i širokogrudosti, humanista, dobročinitelj, donator, saradnik, domoljub, organizator, prisan drugar, zahvalan sagovornik, u neku ruku idealista, ali ponosan i čvrst, poslovno tačan i odgovoran, iskren ...

Na kraju, ova knjiga sigurno će biti draga uspomena mnogim ljudima, ali mnogim mladim ljudima i koristan historijski fakat i dokument o jednom vremenu i samoprijetorju ljudi koji to vrijeme obilježavaju kao humanisti. Zato je i preporučujem za štam-

panje, a autoru želim još mnogo dobrih stvari u životu i radu.

P.S. Odmah iza naslova, iza prvih korica, divna slika. Dino sa svojom dragom Lili-ane. Zagrljeni i nasmijani. Zajedno četrdeset godina. Oblikuju srce, široko i nasmiješeno. Bosna i Francuska. Ujedinjeni ljubavljui razumijevanjem. I jedno i drugo sad više volim.

Dragan Šimšić, prof.

LJUBAVIČINJENIJE ... U TEŠNJU

Kemal Ljevaković, Siddik. Pjesme. JU Opća biblioteka Tešanj, 2011.

Petnaestak godina poznajem autora Kemala Ljevakovića. *Taj čovjek* /što bi rekao Čedo Kisić, koji ima i izvrsnu knjigu: *Ti ljudi*/ od prvog susreta imponirao je ljubaznošću, razumijevanjem, ljudskom mjerom, istinoljubivom riječju, očito, čovjek jasnih namjera i preciznih ciljeva, visoke odgovornosti. Govorio je o svojoj nakani da napiše knjigu o *Usorskoj brigadi*. Tokom rata vodio je dnevnik. Imao je fotografije ljudi i događaja. Razumijevao prilike i odnose.

Nešto kasnije pojavila se njegova knjiga *Rat rane moje duše*. Bilo je zapanjujuće, u vremenima u kojima se ne slažemo ni oko čega, ova knjiga nije izazvala disonantne tonove i negativna reagiranja! Dakle, Ljevakoviće-va istinoljubivost, principijelnost i ljudska mjera odgovarali su svima. Bio sam u nekoj vrsti nevjerice, jer, puno ljudi je govorilo kako će napisat svoje knjige, a od toga, najčešće, nije bilo ništa.

Nedugo potom, pojavila se monografija *Trepče* kao iscrpna knjiga o ovome mjestu. Nakon promoviranja u Trepču u prepunoj dvorani *Doma kulture*, videći oduševljenje i suglasje na ljudskim licima rekao sam u sebi: Dakle, koga nema u ovoj knjizi, taj, pouzdano nije iz Trepča! Ljevaković je obavio iscrpan istrživački i spisateljski posao, što u našim prilikama nije ni najmanje jednostavno.

Nije prošlo puno vremena, a izlazi knjiga

Sto godina škole u Tešanjki, 1909. – 2009. Riječ je o osnovnoj školi *Kulin ban*. Još jedna monografija, iscrpna knjiga, s bibliografijom od 78 jedinica. Ljevaković je nezadrživ u svojoj akribičnosti i radnoj istrajnosti, u svojoj dosljednosti, jer, riječ je o rezultatu impresivnom – gledano i na dužem vremenskom rastojanju.

Sada se Kemal Ljevaković pojavljuje s knjigom poezije *Siddik*. Kao osobno ime i kao riječ, *Siddik* ima značenje: *vrlo iskren*. Nije samo riječ o značenju, već je riječ o Ljevakovićevom shvatanju i razumijevanju poezije kao književne vrste koja nastaje u neposrednom i iskrenom doživljavanju sebe u svijetu i svijeta u sebi. Dakako i o prihvatanju poezije u tom smislu i značenju. Njegov govo je ljudsko i pjesničko uvjerenje kako na taj način može i vladati sobom, jer, *doticanje istine znači mi duši sve* – reći će na jednom mjestu, a onda to potvrđivati kroz cijelu knjigu.

Tako *Siddik* vrlo iskreno priznaje susret sa svojom ljubavlju *U akšamskom korzou, jednomjulskom, tešanjke Čaršije, vaktile*. I od prvog stiha vidimo kako Ljevaković, doista, na samo njemu svojstven način, koristi jezik, kako u jeziku radi preoblikujući lekseme i sintagme prema svom osjećanju i doživljaju, što je karakteristično samo za darovite pjesnike i što imenujemo kao *pjesnički rad u jeziku*. Kosa joj je *ko žetvena zobna polja*, reći će. Umjesto: priznajem, reći će: *priznam*. *Ljubavičinjenije* Kemala Ljevakovića, zvučno asocira na Jesenjinovo pjesništvo i veliku rusku književnost, ali, svodi nas u Tešanj i beharli krevetsvijet, haberdodir, hliptom svojim – *sladokusom* – *nahorena*, itd. Knjiga je puna ovakvih u narodnom jeziku i govoru otkrivenih finesa prenijetih u pjesmu, u grafički odlučno sječen stih. Potresna je pjesma *Kako se danas dječji* – u začenju: *rađa*. Ljevaković to kazuje pjesmom u kojoj vidimo njegovu majku koja sa njive žuri i stiska zube zbog trudova, *grabi ibrike sa vodom* i sklanja se u pušnicu da rodi, pa tek kad dijete zaplače zove svekrvu; *Nane, Nane!* Koja će nekom *klebom*,

dakle nekim polutupim nožem kojim se ljušti krompir ili siječe repa – *pupčanicu presijeći i tako pupak-bikom postati*.

Inače, žena i njezina ljepota, žena majka i muška fascinacija, sveprisutan je motiv u poeziji Kemala Ljevakovića na razne načine, tako u pjesmi *Nju*, kaže: *Nju sretah. / I patvorim se, / u značenju: pretvaram se! / al' se smetoh // srce me odaje / guši, bije // da taji, ne umije / da se u njem' Ona krije!* / U pjesmi *Dijalektika Kosmosa*, kaže: *ako je Bog stvarao ljepote svoje / a za mene / onda je to ljepota žene // nije li to činio i za opstoj sebe / može li ga biti bez nje / njih, nas, vas i tebe /*.

Slijede pjesme o *Usorskoj brigadi*. U jednoj, između ostalog, kaže: ... *Stroj se osmotri okom i besjedom, / ko vaktile kad bismo vježbali se. / zlehude misli naviru, / sjetni i sa zebnjom razidošmo se // Ne marimo za rat, nadamo se, / nadamo se neće kod nas//*. Ili, pjesma *U noći želja*: ... *rezi-gnirani i sjetni na krilima dove / povremeno jeguljamo kanalima / virkamo prema njima / uoči petka je i noć Lejletu-l-regaiba i godine Nove / ...* Potresna je duža pjesma *Iskorak s tabuta...* kada Dini, poginulom od eksplozije nagažne mine uoči same dženaze žure pridodati otrgnutu i na ratištu zaboravljenu nogu koja, pridodana *mejritu* klizi iz okrvavljene kartonske kutije i spada sa tabuta, pa Pjesnik pomišlja kako se noga *opire* na tragu poznate Dinine želje da još prohoda ovim svijetom...

Potom, Ljevaković donosi pjesme koje korespondiraju sa njegovim djetinjstvom, mladošću, obiteljskim stablom. To su *Slova blagoslova*. Tu je *hadži Šećo Ljevaković, prababo moj, / njegovi unuci Salih i Osman i svi Zlatići njegov su soj. // Zlatija. / udova, jedna od tri snahе njegove, bijaše / poslušna, prihvati, druge to nije-kaše, / mahalu koju po Zlatiji Zlatićima prozvaše / i zana vijeka, ako Bog dade! // Za uzvrat, sret-nim i bogomolećnim / srcem unucima ti blagoslov dade: / –Sve do Tugovića vaše, Bog da dade!// ...*

Dirljiva poput najdubljeg sjećanja na djetinjstvo i najraniju mladost je pjesma *Opet dudove jedem* u kojoj kaže: *I već jutrom prije koka hoda / koke su poznati berači opalih zrelih dudova! / mi djeca, bi se dudom sladi / onim*

ponajboljim što su sinoć s grana sami pali / što se ručicama našim dokučiti nisu dali / ... Pjesma o Lipnjači – stablu kruške koja svija grane pune roda djeci do ruku i koju vlasnik Ham-baša – htjede posjeći, ali ga spriječiše ljubitelji zlatnih plodova. *Musterijansko šilo – Cijepak od kamena* – reći će Kemal Ljevaković i: ... // *Basler Đuro znano zbori, / u Europi nema / ljepšeg kamen-šiljka / što ga paleolitska / homo ruka stvori. //... Itd.*

U preostalom dijelu knjige, Ljevaković dominantno komunicira kao suvremenik sa suvremenosti, zrelo i samosvjesno sa zavidnom pronicljivošću i neslučenim znanjima iz raznih oblasti. Tu su pjesme kao: *Moj kosmički krug, Htio bih vam nešto reći, Riječi su, Uštap, Tjeskoba, Tkalja, Da mi je da ne lažem, Na buvljaku Univerzuma, U put pletu, Dunjaluk i vječnine*, itd. To su meditativno-refleksivne pjesme, zabilježene kao misaono i kontemplativno prominuće razumom, sviješću, životom, pitanjem, problemom koji se nadvio. Ljevaković se veoma verzirao za ovu vrstu pjesničkog proniknuća i njegove poetičke identifikacije, njegovog poetskog i formalnog oblikovanja. Riječ je o jezički i formalno darovito oblikovanim i upečatljivim pjesničkim slikama.

Držimo, kako bi netragom nestale mnoge stvari da ih nije Kemal Ljevaković zabilježio i pjesnički artikulirao. Pogledajmo pjesmu posvećenu nani *Fati, Macino mlijeko*: *Zima žesti / streha puca / snijeg je dubok, / sred prošloga vijeka, / bosonog pretrčah kod djeda i nane / pa uz furunu stadoh vruću / lončić oka sa tri strane, / prisječka puna, plamenovi huću. // Lahko ubije-diše mene: / šurina, šenjer, ogrovi, bogul, đemlja, cina / smjelo recitovah moje lekseme, / ne trebaše bina, / svjestan nisam svoje logopatnje / ni teatar čina. // Sred sobe činiju kruže čeljad / sinovi snahe i unučad. // Časa kalajsanog sjaja / ko pun mjesec na siniju dođe / drobi djeda kukuruzu vruću / mlijeka meni neviđena. // Hajde, Kemo, sjedaj – veli nana, / ja pomuzla macu, gledaj, / probaj. // Kašika malo, al' raznovrsje tu je: / drvenjače, gvožđe, aluminij... koja, / meni dopa neka limen*

kašik-kroja. // Kusam, ma u med mi se meće, / kašika i čase zveket stoji / djed i nana hlipću iz drvenih svojih. // Kroz avlije prtinama kući hitam / majku odmah priupitam / ko i nana macu da pomuzeš i ti, / kad li što je / pekmez-voda to je.

Osobno, veoma sam osjetljiv prema vremenu i ljudima od kojih smo stigli do današnjeg dana, u ovaj sat. Osjetljiv do čistog, fizičkog i elementarnog bola spram naše sirote prošlosti. Može se to izvrsno napisati s dozom humora ovako kao što je to učinio Kemal Ljevaković. I, ne daj Bože da nemamo Kemala Ljevakovića pa da to niko ne zapiše. Može se to zapisati i unutar drugačije recepcije, suvremenijeg jezika, poetike i stiha kako je to učinio pjesnik Amir Brka u svojoj najnovijoj pjesničkoj knjizi *Turistički vodič*. Ali, svakako se mora, jer, bez toga nas stvarnih nema.

Posebno me se dojmio Ljevakovićev izlazak iz ove knjige kroz pjesmu: *Ingot i kokilar*. To je pjesma koja rječitiše od bilo kakvog prikaza i interpretacije govori o Kemalu Ljevakoviću i njegovoj stvarnoj inteligenciji i urođenoj skromnosti, a tako bolje od bilo kakvog tumačenja o njegovoj pjesničkoj knjizi *Siddik*. A pjesma *Ingot i kokilar* glasi: *Život / liti / u / riječ-zdjele / lahko / nije / i / kad / maestro-leksik / jesi, / tu / se / uvijek / nedoriječe / skrje.*

Pogledajmo sad ovu strašnu usporedbu, usporedbu bez presedana, pjesničku sliku o pisanju poezije i ljevanju sirovog željeza! Dakle, *ingot* je – odlivak sirovog željeza dobijenog iz željezne rude *pirit* odlivenog u *kokile* – tj. kalupe. *Kokilar* – topioničar – livac – pjesnik i nije baš dobio što je želio, npr. *čist čelik*, već tek *ingot sirovog gvožđa*. Ali, dobio je što je dobio, poluproizvod koji će čitatelji dalje *prerađivati* i fermentirati do poetskog nektara u svojim mislima. Činjenica pa se Ljevaković drži ovako skromno i u ovako izvrsnoj pjesmi, govori o njegovoj blistavoj inteligenciji, talentu i osjećanju mjere, kojemu ne izmiče niti jedna pojedinost vlastitog postupanja i postignuća, o njegovoj stvarnoj ljudskoj skromnosti. /Čak se, iz ove pozicije može

uspostaviti veza sa Ljevakovićevim prezime-
nom koje, nije isključeno, potječe upravo od
livačkog – ljevačkog zanata, stvarne veze sa
topljenjem željezne rude i livanjem – ljeva-
njem u *kokile* radi dobijanja *ingota*! Tako nam
i Ljevaković sasvim prirodno dođe kao *Koki-
lar!*/

Konačno, u Ljevakovićevoj knjizi na
izvrstan način srastaju njegove pjesme i
poentilistički realizirane *vedute* grada Tešanj
– *Haiku Grada* – kako ga nazva ovdje nazočna
gospođica Melida Travančić, a iz pera sli-
kara Hasana Mehinovića. Ima nešto iznimno
podudarno u pjesničkom iskazu Kemala Lje-
vakovića i likovnom jeziku Hasana Mehino-
vića, prije svega kao utjecaj ambijenta.
Možda je to upravo prisustvo vremena koje
prolazi, njegovo ljudsko zauzdavanje u pje-
smi i slici, njegov progovor o sadašnjosti –
baš kao u *haiku pjesmi*. U svakom slučaju,
pokazuje se, kako je ekonomija između pje-
snika i slikara iznimno isplativa rabota, jer se
literarnoestetsko biće Ljevakovićeve pjesme i
likovnoestetski doseg Mehinovićevih *veduta*,
u konačnom ishodu – tj. knjizi – izvrsno
podržavaju.

Atif Kujundžić

BOJ NA VISU KOD GRAČANICE – IZ UGLA KOMANDANTA

Osman Puškar, Mir je najbolji (historiografija,
memoaristika), "Grin" Gračanica i Udruženje
antifašista i boraca NOR-a, Gračanica 2011.

U ovoj knjizi autor opisuje neke ključne
događaje tokom odbrambeno-oslobodilačkog
rata u BiH (1991. – 1995.) na širem području
općine Gračanica, s težištem na događajima
vezanim za čuvenu bitku, odnosno boj na
Visu iznad Gračanice, koji se odigrao 7. i 8.,
uključujući i sve ono što se odigralo prije i
poslije same bitke. Ovoj tematici pristupa na
dosta originalan način, kombinujući u jed-
nom dijelu historiografski pristup, baziran na
dokumentima, a u drugom memoarsko-lite-
rarni iskaz i romaneskno viđenje pojedinih

detalja, likova, pa i samih događaja kojima se
bavi. Pojedini dijelovi knjige doimaju se kao
odlomci zanimljivo pisanog romana u kojem
autor ide tako daleko da o sebi govori u dru-
gom licu. Vidljiv je napor autora da takvim
pristupom i sadržajem učini knjigu prijem-
čivom za čitatelja, koji je može čitati i kao
zabavno štivo i kao literaturu – za razliku od
suhoparnih historiografskih tekstova na te
ratne teme, koje počesto teško prihvata i razu-
mije prosječan čitalac.

Vješto koristeći historijske dokumente,
činjenice i ličnosti, autor u prvom dijelu
knjige pojašnjava geografski pojam i zna-
čaj Visa i ljudi koji žive u njegovoj neposred-
noj blizini. Usput opisuje genetske osobine,
navike i vjerovanja ljudi koji žive na širem
prostoru Visa (lanac pobrđa, koje u geograf-
skom smislu pokriva planina Trebava), njihov
odnos prema vremenu, politici, ličnostima,
kulturi, tradiciji... Pri tome namjerno daje
akcenat na zajedničke osobine tih ljudi, bez
obzira na vjeru i naciju, kojima ih je na neki
način "opečatio" taj prostor i vrijeme u kojem
su živjeli i žive.

Autor dosta iscrpno pojašnjava političke
prilike u bivšoj SFRJ i BiH, te odnos i odgo-
vor na te prilike bivšeg vojnog vrha kroz pla-
nove "Ram" i "Drina", da bi se gotovo nepri-
mjeto vratio na istu temu u svoj zavičaj i šire
okruženje.

O pripremama za odbranu Bosne i Her-
cegovine autor iznosi svoje impresije sa
aspekta jednog od organizatora otpora, pri
čemu pažnju posvećuje formiranju jedinica
ARBiH. Iz teksta se jasno vidi da je jedna od
brigada formirana zbog uslovljavanja tadaš-
njeg logističkog partnera (Hrvatska voj-
ska), a druge dvije iz potrebe reorganizacije
tadašnjeg polovično naoružanog naroda u
ozbiljnije formacije, kao i povoljnijeg opera-
tivno-tehničkog položaja na području općine
Gračanica. Posebno se, u smislu organizacije
jedinica, doima formiranje prve brigade sa
prefiksom "oslobodilačka" u sastavu ARBiH.
Budući da sam aktivan sudionik tih događaja,
poznato mi je da su te jedinice bile formirane i

praktično vojnički zaživjele, i prije formalnih naređenja više komande, koje smo dobijali, mjesec ili dva kasnije kao ovjeru ili pokriće onog što smo već bili uradili. To samo po sebi govori o viziji komande gračaničke Operativne grupe 2 (OG-2 AR BiH)—na čijem je čelu stajao autor ove knjige—u pogledu vođenja odbrambenooslobodilačkog rata (1992. – 1995.) na ovom prostoru.

Centrali dio rukopisa posvećen je samom boju na Visu. I u ovom dijelu autor prvo uvodi čitatelja u historijski i geografski značaj ovog prirodnog, a nadasve strateškog objekta (lanac brda), s ciljem da čitalac u potpunosti shvati značaj potrebe za izvođenjem boja i prednost vojske koja Vis drži pod svojom kontrolom u ratnom periodu. Ovdje treba naglasiti da se u vojničkoj terminologiji boj definiše kao “organizovani sukob operativnih ili združenih jedinica, čiji rezultat odlučno utiče na postizanje operativnog cilja.” Upravo zato autor temeljito pojašnjava pripreme za realizaciju ovog ratnog zadatka AR BiH, kao jednog od najsloženijih, na širem prostoru ovog dijela BiH, iznoseći sve svoje dileme i nedoumice. Lukavstva koja komandant primjenjuje, a primjerena su vremenu i okolnostima i rad štabova i komandi da bi zadatak bio uspješno završen, autor je sjajno pretočio na papir, ne zanemarujući pri tome značaj ni jednog od faktora oružane borbe, ljudskog, prostornog, materijalnog i vremenskog.

Po načinu izlaganja, ovaj tekst može poslužiti budućim generacijama kao štivo za nauk, u slučaju (nedajbože više nikome), eventualne potrebe. Upravo u ovom dijelu knjige, a posebno u kazivanju o toku izvođenja boja, autorovo izlaganje ima više literarnih, nego faktografskih primjesa, uz jako puno ozbiljnih dijaloga i, povremeno, doskočica i šala, što tekst čini prohodnim i lakše čitljivim.

Posebno vrijednu nadopunu knjizi za bolje razumijevanje njenih poruka (kao i stanja na terenu) čini više šema razmještaja jedinica, kao i sam plan izvođenja boja na Visu. Knjigu obogaćuju i mišljenja više kompeten-

tnih pojedinaca iz obje suprotstavljene strane, kao i spiskovi poginulih boraca i nosilaca najvišeg boračkog priznanja “Zlatni ljiljan”.

Po značaju borbenih dejstava i u stručno-teoretskom pogledu, pojavljuje se jako mala razlika između bitke i boja. Bitka je širi pojam i predstavlja sudar protivničkih snaga, čiji ishod značajno utiče na tok rata. Tako su u historiji poznate mnoge bitke, kao što su naprimjer bitka za ranjenike u dolini Neretve, bitka za Berlin, Kurdska bitka, Moskovska bitka itd.. Dakle, kao pojam bitka je jako puno upotrebljavana u stručnoj i posebno publicističkoj literaturi.

U slučaju boja na Visu, ispunjeni su svi uvjeti da se u stručnoj vojnoj literaturi tako i zove. Kao što se iz knjige može uočiti, Boj na Visu planiran je kroz duži vremenski period u okviru jedinstvene komande OG-2, koja je imala operativno-taktički cilj da zaposjedne i kontroliše najviše kote u sjevernoj Bosni, od Ozrena do Save. U toku boja vođeno je više borbi istovremeno (Javor, Vis, Sijatovac, Milatuš), u kojima su neposredno učestvovala tri taktičke jedinice (212. Obr, 111. i 109. bbr) i posredno jedna (117. bbr). Ne treba zanemariti ni prostor, odnosno ukupnu liniju fronta na kojoj su se vodila borbena dejstva, što upotpunjuje tezu da se i u stručnoj literaturi ova bitka treba tretirati kao boj na Visu. Tu operaciju ne treba svoditi na borbu za kotu Vis – jer je glavni cilj bio zauzimanje povoljnijeg operativno-taktičkog položaja jedinica OG-2 u sprečanskoj dolini i na trebavskom ratištu, te obezbjeđenje kontrole teritorije u okruženju.

I na kraju, treba naglasiti da je autor obogatio ovu knjigu brojnim priložima (fotografije, likovi i drugo), koji na svoj način upotpunjuju cjelokupnu sliku iz tih “borbenih vremena” iz perioda naše bliže, “zabranjene” nam historije.

U svakom slučaju, ova knjiga predstavlja značajan i u neku ruku originalan doprinos za bolje razumijevanje te historije.

Ibrahim Nurkić, prof.